

8. Taylor A. Problems in the Study of Proverbs // DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies. - Tasmania: University of Tasmania, 1996. – Vol. 2. – No. 2. – 17 p. - <http://info.utas.edu.au/flonta/>
9. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–93.

УДК 81”37

МОВНА СВІДОМІСТЬ ІВАНА ФРАНКА У ВИМІРАХ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Людмила Саліонович
(Харків, Україна)

Стаття присвячена аналізу мовної свідомості І.Франка. Проведено контекстуальний аналіз фрагментів його епістолярія на предмет виявлення гендерних стереотипів жінки й чоловіка.

Ключові слова: мовна свідомість, гендерні стереотипи, контекстуальний аналіз, епістолярій.

Статья посвящена анализу языкового сознания И.Франка. Проведен контекстуальный анализ фрагментов его эпистолярия на предмет определения гендерных стереотипов женщины и мужчины.

Ключевые слова: языковое сознание, гендерные стереотипы, контекстуальный анализ, эпистолярій.

The paper presents the analysis of I.Franko's linguistic identity. The context analysis of his epistolary briefs was done for defining gender stereotypes of both male and female.

Key words: linguistic identity, gender stereotypes, context analysis, epistolary.

Постановка проблеми. Гендерні дослідження – напрямок гуманітарного знання, що сьогодні в Україні знаходиться у процесі становлення й інституалізації. У сфері досліджень цього напрямку – соціальні і культурні чинники, що відображають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінку індивідів залежно від статі, тобто все те, що трансформує проблематику статі зі сфери біології в сферу соціального життя й культури. Значущим, як видається, є те, що маскуліність і фемініність розглядають не як природний фактор, а як концепт культури й продукт розвитку суспільства.

Гендер (соціальна або соціокультурна стать) не є лінгвістичною категорією, але його зміст може бути розкритий шляхом аналізу структур мови, що пояснює необхідність наявності лінгвістичної компетенції для вивчення культурної репрезентації статі. Як зазначає А.Кириліна, “гендер відображає водночас процес і наслідок “вбудовування” індивіда в соціально й культурно обумовлену модель мужності й жіночності, прийняту в певному суспільстві на певному історичному етапі. Отже, гендер є поняттям ширшим, для вивчення якого досліджують значно

більшу кількість феноменів мови, ніж лише ті її одиниці, у семантику яких входить компонент *стать*” (*тут і далі переклад мій – Л.С.*) [3, с.125]. Дослідження мужності й жіночності, як зауважують сучасні науковці, має охоплювати, з одного боку, опис стереотипів, пов’язаних із ними, а з іншого, – засоби маніфестації цих стереотипів у мові.

Актуальність дослідження. Останні двадцять п’ять років у лінгвістиці, зокрема в психолінгвістиці та когнітивній лінгвістиці, активно використовують термін “мовна свідомість”, що увійшов до складу лінгвістичної метамови ще на початку двадцятого сторіччя. Його вживають і в інших науках гуманітарного циклу, зокрема філософії, логіці, психології, літературознавстві, нейролінгвістиці тощо. У зв’язку з цим існує багато поглядів на цей об’єкт, але навіть у лінгвістиці до цього часу відсутнє його загальноприйняте визначення. Під цим поняттям учені розуміють інколи навіть різні, протилежні явища.

Поняття “свідомість” увійшло до наукового обігу й термінологічно закріпилося в науковому словнику лише в ХІХ сторіччі, хоча його теоретичні передумови сформулювали ще Р.Декарт, Г.Лейбніц, Ф.Шеллінг. До ХІХ сторіччя свідомість розглядали як дещо таке, що недоступне для безпосереднього вивчення, тому вона зазвичай і “розчинялася” в самосвідомості. Із уведенням до наукового обігу поняття “свідомість” відбулася переоцінка відношень між мовою та інтелектуальними формами людської діяльності. Л.Виготський одним із перших указав на необхідність вивчення “мовленнєвого мислення” та мовленнєвої діяльності, тобто розглядав цю проблему з огляду на дихотомію мова / мовлення, але не встиг зреалізувати свої ідеї. Подальші кроки в розробці цих теоретичних положень зробили Д.Узнадзе, О.Лурія, С.Рубінштейн, О.Леонтьєв та О.Леонтьєва, Є.Тарасов, Н.Уфїмцева та інші, зокрема С.Рубінштейн зацентрував увагу на положенні про єдність свідомості та діяльності; Д.Узнадзе запропонував оригінальний погляд на те, як саме у свідомості відображається об’єктивна реальність, виходячи з поняття “установка”, а О.Леонтьєв розглядав свідомість як найвищу, специфічно людську форму психіки, що виникає у процесі суспільної праці й передбачає функціонування мови. Найсуттєвішим кроком у з’ясуванні процесу взаємодії мови й мислення, мови й свідомості є крок, що пов’язаний із семантичним аналізом. Деякі вчені на позначення поняття “мовна свідомість” вводили терміни: “мовне чуття” (І.Бодуен де Куртене), “лінгвістичний інстинкт” (Л.Шерба), “народна самосвідомість” (С.Нікітіна), “мовне мислення”, “мовленнєве мислення” тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мовної свідомості, що вивчається в діакронії, ретроспективно привертають останнім часом пильну увагу українських і зарубіжних лінгвістів (Т.Вендіна, С.Єрмоленко, В.Живов, Т.Космеда, Г.Мацюк, Б.Успенский та ін.). Реконструкція мовної свідомості попередніх періодів є одним із важливих завдань сучасної історичної лінгвістики, оскільки дає можливість “із середини” подивитися на мовні явища і процеси минулого, а також на питання мовної норми. Дослідники виділяють два підходи щодо розуміння мовної свідомості. Г.Яворська використовує терміни “мовна свідомість” і “лінгвістична свідомість” як синоніми, вона пропонує модель дії мовної свідомості з урахуванням того, що рефлексія над мовою може зреалізуватися у двох основних планах: *перший (поверхневий)* її рівень складається з поглядів на мову, характерних для відповідної мовної спільноти

або окремих суспільних верств; *другий (глибинний)* рівень реалізується у мовній поведінці, а саме – в активному виборі мовних варіантів, які вважають правильними чи більш прийнятними, за рахунок інших варіантів, що сприймаються, відповідно, як непридатні [9, с.143]. Отже, “мовна свідомість постає як сукупність культурно й соціально зумовлених установок щодо мови, які відбивають колективні ціннісні орієнтації [9, с.145]”. Г.Мацюк, услід за І.Коваликом, розрізняє практичну лінгвальну свідомість носія мови й теоретичну лінгвістичну свідомість носія мови – мовознавця, визнаючи, що та сама людина, якщо вона знає певну мову і водночас її науково вивчає, є носієм двох, за своєю природою відмінних, свідомостей – лінгвальної та лінгвістичної [5, с.50]. Услід за вітчизняними лінгвістами вважатимемо, що *мовна свідомість* – це сукупність образів свідомості, що формуються та вербалізуються за допомогою мовних засобів: слів, вільних та стійких словосполучень, речень, текстів, асоціативних полів.

Мета статті полягає у виокремленні та описі ендерних стереотипів, що існують у мовній свідомості Івана Франка й виявляються в його мовленнєвій поведінці, зокрема в листуванні.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що мовна особистість І.Франка широко й докладно схарактеризована в монографії Т.Космеди “Комунікативна компетенція Івана Франка [4]”, де дослідниця торкається зокрема й питань ендерної лінгвістики, окреслюючи перспективи ендерних досліджень творчого доробку І.Франка.

У цій статті залучаємо до аналізу лише епістолярій І.Франка, оскільки вважаємо, що саме в епістолярному дискурсі найкраще розкривається мовна свідомість будь-якої особистості.

Ще в листі до О.Рошкевич (лист № 26 до О.Рошкевич від 21 квітня, 1877 р.) Іван Франко зазначав, що “у нас це надто глибоко вкорінений звичай *“преклонятися перед жєницїною”* [6, с.69], і це твердження можна вважати провідним у рефлексії його мовної свідомості стосовно жінок.

Провівши моніторинг епістолярія І.Франка, з’ясовано, що за весь період листування (1876–1916 рр.) він ніколи не дозволяв собі надто гостру критику, грубощі, фамільярність у листах до жінок незалежно від ступеню знайомства. Якщо Франкові й доводилось когось із жінок критикувати (наприклад, творчість К.Попович, У.Кравченко, в основному, на їх прохання), він робив це якомога делікатніше, перепрошуючи за зауваги. В листах і до чоловіків, і до жінок І.Франко завжди звергався до адресата, використовуючи в звороті конструкцію атрибутив + номінатив: “*вельмишановний(а), шановний(а), ласкавий(а), любий(а), коханый(а) / пане(і), друже, сестричко*” і т.п.; намагався уникати негативно забарвленої лексики для означення жінок (проте кілька разів зустрічаємо й таке, як: “*жінки-курви*”, “*одинок баба*” і т.п.). У листах до жінок (за статистичними підрахунками 10 листів до різних жінок у різні періоди часу) Іван Франко використовував дієслівні форми умовного способу в 1,8 рази частіше, ніж дієслівні форми наказового способу (за винятком листів до О.Рошкевич, де він висловлював багато прохань, що дозволяв рівень стосунків).

Зазначимо, що І.Франко був дуже обережним у висловленні свого ставлення до третьої особи адресатові будь-якої статі, й особливо це виявлялося в ставленні до жінок; він утримувався від коментарів щодо особистого життя навіть у листах до близьких друзів, що свідчить не лише про дотримання ним норм

тогочасного етикету, але й про стриманість, вихованість і глибоку повагу до жінок, що було у тогочасній Галичині дуже важливим, як наголошує Т.Космеда [4, с.90].

І.Франко не раз зазначав, що не дуже зручно почуває себе в жіночому товаристві, не вмів розмовляти із ними, вести діалоги, бо ненароком може застосувати таку мовленнєву дію, як ущипливість, письменник вважає, що й жарти його стосовно жінок також неделікатні, невдалі, він сам, як бачимо, окреслює вразливі місця способу своєї комунікації, вказує на типові комунікативні девіації, порівн., наприклад у листі до Уляни Кравченко (№ 152 від 25 листопада 1883 р.): “*Я не маю щастя до жєницїн віддавна і не буду мати його ніколи і все через свою незручність! Говорю до них на серію – збуджу, а зачну жартувати, то так, як ведмідь, і вражу*” [6, с.395], або взагалі висловлював думку, що не дуже добре знає жінок (лист № 57 до О.Рошкевич від 26-27 січня 1879 р.): “[...] *я жєницїн знаю аж надто мало, а про їх виховання у нас це того менше*” [6, с.206]. Однак мовна свідомість І.Франка містить деякі типові характеристики жінок, що їх письменник вважає найбільш узагальненими. З його листів можемо виокремити власне такі характерні риси жінок, як *практичність* (лист № 35 до О.Рошкевич від 10 квітня 1878 р.): “... *зовсім не хотів уколоти Вас, а просто ссилася на звичайне по більшій часті жєницїн практичне чуття, котре хватає за найбільшчим, значить, за найпевнішим, і дійсно, я не ошибся, полагаючи на вас таку надію...*” [6, с.80]; *кмітливість* (лист № 159 до Уляни Кравченко від 26 грудня 1883 р.): “...*кожна жєницїна в ділах серця дуже догадлива, хоч би не мала о тім і жодного іншого попереднього досвіду*” [6, с.395]; *алогічність* з чоловічої точки зору (лист № 6 до О.Хоружинської від 10 січня 1886 р.): “*А хіба ж се в Вашім листі не інтересна, чисто жіноча логіка, коли Ви спочатку виказуєте, що наші погляди розходяться, далі показуєте, в як многих зглядах ми сходимось, а кінчите тим, що, мовляв, розійдемся зовсім і даймо собі спокій. “Ех, жєницїни, жєницїни!” – сказав десь-то Шекспір, і велику правду сказав* [7, с.16]”.

Разом із тим, естетичні смаки І.Франка не вступали у суперечність із основною тезою – розум є надзвичайно важливою якісною характеристикою і чоловіка, і жінки. У листі до Уляни Кравченко (№ 158 від 23 грудня 1883 р.) він зазначає: “*Уподобання єсть чувство чисто естетичне, котре попри себе допускає многі інші чувства. Мені лучалось бачити багато гарних лиць жіночих, але, поговоривши п’ять минут з властителькою того лица, я починаю почувати до неї якесь милосердя, котре часом переходило в злість або погорду* [6, с.393]”.

Між тим, як і в будь-якого чоловіка, у І.Франка існував свій ідеал жінки, який він окреслює в листі до О.Рошкевич (лист № 54 від 26 грудня 1878 р.): “*Ідеал мій є жєницїна в повнім значенні слова, жєницїна – мисляча, розумна, чесна і переконана, а таким ідеалом ти можеш бути, – впрочім, до того ідеалу загального додати ще лишеень жєницїну люблячу, гарячу, сердечну, щирю – і се весь мій ідеал* [6, с.134]”.

І.Франко як філософ, журналіст і громадський діяч був добре обізнаний із усіма сучасними йому політичними течіями, а отже, і “жіноче питання” потрапило у сферу його інтересів. Але І.Франко розглядав усі суспільні проблеми у глобальному вимірі, тому у листах до М.Павлика неодноразово зацентровував,

що надмірна кількість опублікованої інформації про “жіноче питання” викликати у читачів лише відразу і нерозуміння, і зазначав, що поступ соціалістичний варто здійснювати іншим шляхом (лист № 79 до М.Павлика від 10 жовтня 1879 р.): *“Вірте мені, що з жінок, особливо молодших, ви швидше поробите соціалісток при допомозі хоч би й як досадних образів побутових з жіночого життя. Фогт, Дарвін, Ланге і др. швидше перероблять наших жінок, ніж Жорж Занд і Островський [6, с.214–215]”*.

І.Франко щиро підтримував і Н.Кобринську у намаганні видати перший “Жіночий альманах”, уважаючи його *“не ділом товариства жіночого, а ділом освіченої і поступової частини русько-українського жіноцтва”* (у листі № 28 до К.Попович, березень 1886 р.) [7, с.52]. Він наголошує, що навіть *“самі народівці мусили за тими починами нашої самостійної роботи признати велике, майже історичне значення”* (лист № 79 до Н.Кобринської від 10 жовтня 1887 р.) [7, с.123].

На тлі “жіночого питання” і проблем емансипації жінок торкнемося й питання відтворення соціального статусу жінки у мовній свідомості І.Франка. Ще у листах до О.Рошкевич він неодноразово зазначав, що вважає необхідною рівноправність чоловіків і жінок (наприклад, лист № 48 до О.Рошкевич від 20 вересня 1878 р.): *“Я признаю для жєницини право і обов’язок зовсім рівного розвою і становища в суспільності, як і для мужчини”* [6, с.116–117]; ще глибше його погляди на емансипацію жінок розкрито у листі до К.Попович (№ 173 від 20 квітня 1884 р.): *“Жєницина, котра думає на серію, працює на серію над своєю просвітою, трудиться для других, интересується всім, що високе і красне, всіми тими освобождаючими ідеями, які порушують сучасних людей, і старається по своїй змозі приноровлювати своє життя до них, т. є. жити власним трудом, не стаючись нікому тягарем, і думати власною головою, – така жєницина єсть у мене емансипована, т. є. свобідна, хоч вона цигар не курить, кіс не обстригає, з мужчинами не п’є і попід боки не водиться. Котра ж всю свою емансипацію покладає тільки в таких і подібних формальностях, тота не єсть нічим більше, як малою, т. є. так само несвобідною, як і тисячі тих гусочок, що весь вік не зробили і не подумали нічого на власну руку [6, с.415]”*. Тут виокремлено тип жінки емансипованої і свобідної, що протиставляється типу жінки-гусочки. Іван Франко омовлює цікаві образи-концепти, що містяться у його мовній свідомості, джерелом чого, як бачимо, є його прихильність до натурфілософії, оскільки саме ця прихильність робить його близьким до світу природи – фауни і флори.

Разом із тим, І.Франко не відмовляється від глибоко укоріненних у його свідомості ґендерних стереотипів: чоловік несе відповідальність за добробут родини. Саме це переконання, як уважають франкознавці, слугувало однією із причин розриву стосунків І.Франка з О.Рошкевич (лист №39 до О.Рошкевич від 14 червня 1878 р.): *“Хоть би не все проче, так мос небезпечне і безвихідне становище не позволяє ми брати на совість нужду і безвихідність другої людини [6, с.86]”*. Хоча письменник і не відмовляється від допомоги своєї майбутньої дружини О.Хоружинської (лист № 248 до О.Хоружинської від 18 жовтня 1885 р.): *“... я число не тільки на Ваші оживляючий вплив на мене, але й потроху на Вашу роботу [6, с.554]”*, він вкотре наголошує, що чоловічий обов’язок – забезпечувати родину, порівн.: *“... поки руки мої можуть держати перо, а голова може склеїти дві думки до купи, я не дам Вам терпіти*

недостатку і що, крім люблячого, спокійного та дуже мало вимагаючого чоловіка Ви дістанете в мені також доволі пильного робітника [6, с.555]”.

Як бачимо, стереотипи, що панували в тогочасному суспільстві, узгоджувалися із тими, що містилися в свідомості І.Франка, що безпосередньо відображалось у його мовленні. Навіть намагаючись розірвати шлюб, І.Франко у листі до Є.Трегубова (№ 152 від 14 листопада 1901 р.) визнає: *“Чинячи се, я розумію, що сповнюю діло не зовсім мужественне і даю погане свідоцтво своїй енергії. Але що ж діяти! 15 літ життя з такою жінкою зламали мою мужественність і енергію; чуюся слабим, мов під обухом. Розумію також добре, що розстання з сім’єю не звільняє мене від обов’язку працювати для неї. [...] В мене мужицька натура, я привик задовольнитися малим і не відвик від того за ті роки, як живу з Ольгою... [8, с.176]”*.

Цілком природно, що жінки мали суттєвий вплив на літературну творчість І.Франка, і про перетини творчого шляху і особистого життя він пише у листі до А.Кримського (№ 93 від 26 серпня 1898 р.): *“Значний вплив на моє життя, а, значить, також на мою літературу мали зносини мої з жіноцтвом. Ще в гімназії я влюбився був у дочку одного руського попа, Ольгу Рошкевич [...]. Наша любов тяглася 10 літ, батьки зразу були прихильні мені, надіючися, що я зроблю блискучу кар’єру, але по моїм процесі 1878-1879 р. заборонили мені бувати в своїй домі, а в 1880 р. присилували панну вийти заміж за іншого, попа Озаркевича [...]. Се був для мене важкий удар; сліди його знайдемо в “На дні” і в віршах “Картка любові”. Пізніше я познайомився з двома руськими поетесами, Юлією Шнайдер і Клементією Попович, але жодна з них не мала на мене тривогого впливу. Більше враження зробила на мене знайомість з одною полькою, Йозифою Дзвонковською. Я хотів жєнитися з нею, та вона, чуючи в собі початки сухит, відправила мене і в кілька рік пізніше вмерла як народна вчителька. З теперішньою моєю жінкою я оженився без любові, а з доктрини, що треба оженитися з українкою і то більше освіченою, курсисткою. Певна річ, мій вибір не був архібілскучий, і, мавши іншу жінку, я міг би був розвинути краєць і доклати чогось більшого, ну, та дарма, судженої конем не об’їдемо. Фатальне для мене було те, що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Отся любов перемучила мене дальших 10 літ; її впливом були мої писання “Манипулянтка”, “Зів’яле листя”, дві п’єски в “Ізмарагді” і т.д. Після сього Вам буде зрозуміла п’єска “Тричі мені являлася любов” у “Зів’ялі листі” [8, с.114–115]”*. Фрагмент із наведеного листа є ключем до розуміння не стільки витоків творчого доробку Франка, скільки шляхів формування його ґендерної концепції. І.Франко характеризує тут своє розуміння шлюбу, принципів на яких він повинен базуватися.

Висновки. Мовна свідомість І.Франка фіксувала певні реалії його сучасності, що безпосередньо відтворювалося в його мовленнєвій поведінці. За ідеал жінки І.Франко вважав передусім не красуню, а жінку мислячу, розумну, чесну і переконану. Загалом жінок письменник характеризував як осіб практичних, кмітливих, із притаманною їм особливою жіночою логікою, яку часто оцінював типово, патріархально, як і всі чоловіки, не надто високо.

Перспективи подальших розвідок. Аналізу лише фрагментів з епістолярія І.Франка, звичайно, недостатньо для повної характеристики ґендерних стереотипів, виявлених у його мовленнєвій поведінці. Подальший аналіз його літературно-критичного, філософського доробку, а також художньої творчості

дасть можливість більш точно окреслити його гендерну концепцію, зафіксовану у його ж мовній свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С.Я. “Енеїда” І.П.Котляревського і нормативна основа сучасної літературної мови / С.Я.Єрмоленко // Культура слова. – К., 2000. – Вип. 53–54. – С. 15–32.
2. Єрмоленко С.Я. Концептуально-знаковий вимір історії української літературної мови // С.Я.Єрмоленко / Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць. – 2003. – Вип. 10. – С. 12–23.
3. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и коммуникации: [монография] / Алла Владимировна Кирилина – М.: РОССПЭН, 2004. – 252 с.
4. Космеда Т.А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: [монографія] / Тетяна Анатолівна Космеда. – Львів: Видавництво “ПАІС”, 2006. – 328 с.
5. Мацюк Г.П. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.): [монографія] / Галина Петрівна Мацюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 378 с.
6. Франко І.Я. Листи / І.Я. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.48. – 780 с.
7. Франко І.Я. Листи / І.Я. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.49. – 812 с.
8. Франко І.Я. Листи / І.Я. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.50. – 706 с.
9. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000 – С. 143–145.

УДК 81'42

ТЕКСТУАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПИСЬМОВОЇ ЛЕКЦІЇ

Оксана Свінцицька
(Луцьк, Україна)

У статті виділено одиниці текстуальності у сучасному англomовному лекційному дискурсі. Визначено особливості письмового виду комунікації, сформульовано вимоги до нього. Виокремлено основні підходи до визначення поняття “текст” та проаналізовано основні типи текстуальних одиниць у письмових фіксаціях лекцій.

Ключові слова: *письмова фіксація лекції, лектор, дискурс, текст, інформація.*

В статье выделены единицы текстуальности в современном английском лекционном дискурсе. Определены особенности письменного вида коммуникации, сформулированы требования к нему. Выделены основные подходы к определению понятия “текст” и проанализированы основные типы текстуальных единиц в письменных фиксациях лекций.